

مفهوم‌شناسی اهل بیت علیهم‌السلام

علی ظفر یوسفی^۱

چکیده

اهل بیت پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم چه کسانی هستند؟ آیه تطهیر شامل چه افرادی است؟ آیا مختص زوجات پیامبر یا اصحاب کساء با زوجات پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم یا هم فراتر از این‌ها، شامل دوازده امام، همراه دختر پیامبر و خود پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم نیز می‌شود؟ این سؤالاتی بوده که همواره بین اندیشمندان و به تبع در بین مسلمانان مطرح بوده است. در شناختن مفهوم اهل بیت چاره‌ای نیست که به سنت و تقریر پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و اعترافات اهل البیت رجوع کنیم. رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم هنگام نزول آیه تطهیر فقط علی و فاطمه و حسن و حسین علیهم‌السلام را اهل بیت خودش خوانده است. هم‌چنین، مدت زیادی هنگام نماز به درب خانه علی علیه‌السلام و فاطمه علیها‌السلام آمده و آیه تطهیر را قرائت نموده است. طبق روایات شیعه، نه امام از نسل امام حسین علیه‌السلام نیز مشمول آیه تطهیر هستند. این‌ها دلیل محکمی برای شناختن و تعیین مصداق اهل البیت هستند که هر منصفی را وادار به اعتراف آن می‌نماید. رفتار امامان معصوم علیهم‌السلام نیز ثابت کرده است که آن‌ها واقعا اهل بیت هستند و پاک از پلیدی‌ها. در مقابل، رفتار نامتعارف برخی از همسران پیامبر در ایجاد درگیری و راه انداختن جنگ علیه خلیفه پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم نشان داد که از اهل بیت خارج‌اند.

کلید واژه‌ها: اهل بیت، تطهیر، اصحاب کساء.

مقدمه

شناخت اهل البیت از جمله اموری است که حیات مذهبی یک فرد و اجتماع را تشکیل می‌دهد. تا اهل بیت را کسی نشناسد و یا مصداق اهل البیت را نداند - نظر به روایات نبوی - در گمراهی است. به درازای تاریخ اسلام، یکی از دغدغه‌های محدثین، مفسرین و متکلمین دنیای مسلمان، معرفی اهل البیت بوده است.

در واقع می‌توان گفت که علت اصلی این دغدغه همانا، گفته‌های پیامبر اسلام ﷺ درباره اهل بیت است. مثلاً فرموده‌اند:

- اهل بیت من بسان کشتی نوح در میان امت هستند؛ اطاعت از آن‌ها راه نجات و تخلف از آن‌ها موجب هلاکت است. (متقی هندی، ج ۱۲: ۹۳)

- هرکسی اهل بیت مرا اذیت کند، در واقع خدا را اذیت کرده است. (همان)

- همان گونه که ستاره‌ها برای اهل آسمان امان هستند، اهل بیت من امان اهل زمین هستند. (همان)

مصداق اهل البیت را باید درک کرد که چه کسانی هستند، که پیامبر ﷺ بعد از ترغیب به قرآن کریم سه بار فرموده که «اذکرکم الله فی اهل بیتی». (مسلم، بی تا، ج ۴: ۱۷۸)

نظر به روایات و رفتار پیامبر ﷺ مصداق اهل البیت و مفهوم آن، خیلی روشن و هویداست، ولی طبیعی است که حب و بغض‌های ناشی از اختلافات صحابه در تعیین جانشین رسول خدا ﷺ، در تشخیص اهل بیت نیز دخیل است، در حالی که در اینجا به قول مولوی رومی «آفتاب دلیل آفتاب» است.

۱. مفهوم شناسی اهل البیت

اهل البیت از دو کلمه «اهل» و «البیت» ترکیب شده است؛ اهل در لغت به معنی شایسته و سزاوار است. (صفی پور: ۴۶) «البیت» مسکن و محل زیست (فیومی، بی تا، ج ۲: ۶۸)، وقتی که باهم ترکیب شود به معنی ساکنان خانه (واسطی، ۱۴۱۴: ۳۶) یا خانواده و خاندان (قرشی، ۱۴۱۲، ج ۱: ۱۳۵) است.

در اصطلاح نیز گفته‌اند:

اهل بیت پیامبر ﷺ علی، فاطمه، حسن، حسین تا حضرت صاحب

الزمان ﷺ، اطلاق می‌گردد. بنا بر دلالت روایات متواتر و همچنین آنچه در

زیارت جامعه کبیره وارد شده است که در آرامگاه هر امام، «السلام علیکم یا اهل بیت النبوه» خوانده می‌شود. (حسینی شیرازی، ۱۴۲۸ق، ج: ۱، ۱۶۸) به یک اعتبار، حضرت پیامبر ﷺ نیز در اهل بیت داخل است، در آیه تطهیر پیامبر ﷺ نیز شامل است، اما در مواردی که خودش «اهل بیتی» فرموده، داخل نیست. (همان: ۱۶۱)

البته این تعریف را اکثریت مطلق اهل سنت قبول ندارند و بین مفسرین و محدثین اهل سنت در تعیین مصداق اهل البیت، اختلاف است. اکثر اهل سنت بر این عقیده‌اند که اهل بیت پیامبر ﷺ، ازواج پیامبر به شمول علی و فاطمه و حسن و حسین ﷺ است. بعضی از اهل سنت گفته تنها زوجات آن حضرت است، بعضی از آن‌ها گفته‌اند که اهل بیت به کسانی گفته می‌شود که صدقه بر آن‌ها حرام شده است، مثل آل عقیل، آل عباس، آل جعفر و... که بعداً خواهد آمد.

۱. مستندات شیعه در تعیین مصداق اهل البیت

۱.۱. قرآن

شیعه برای تأیید آنچه که از نظر ایشان اهل البیت به شمار می‌روند به آیاتی از قرآن کریم، استدلال می‌کنند.

آیه اول: ﴿انما یرید الله لیذهب عنکم الرجس اهل البیت و یطهرکم تطهیراً﴾؛ خداوند فقط می‌خواهد پلیدی و گناه را از شما اهل بیت دور کند و کاملاً شما را پاک سازد. (احزاب: ۳۳)

از آنجایی که قرآن کریم مسائل کلی دین اسلام را بیان کرده، برای تعیین مصداق و جزئیات آن باید به سنت مراجعه کرد. روایات زیادی رسیده که این آیه در شأن علی، فاطمه، حسن و حسین ﷺ نازل شده است. (تمیمی، ج: ۱، ۳۷)

ابو حمراء روایت کرده است من شاهد بودم که پیامبر ﷺ چهل صبح، درب خانه علی و فاطمه ﷺ می‌آمد و می‌فرمود: «الصلاة یرحمکم الله»؛ بعد آیه تطهیر را قرائت می‌کرد: ﴿انما یرید الله لیذهب عنکم الرجس اهل البیت...﴾. (طوسی، ۱۴۱۴ق: ۲۵۱) از ابو سعید خدری روایت شده که پیامبر ﷺ بعد از نزول آیه تطهیر به مدت شش ماه در

وقت هر نماز می فرمود: الصلاة رحمکم؛ انما یرید الله لیذهب عنکم الرجس اهل البیت... (مجلسی، ۱۴۱۰ق، ج ۷۹: ۱۹۶)

ام سلمه زوجه رسول خدا ﷺ روایت کرده که وقتی آیه تطهیر نازل شد، پیامبر ﷺ فرمود که علی و فاطمه و حسن و حسن [علیه السلام] را بیاورم. هنگامی که آن‌ها آمدند، رسول خدا ﷺ آن‌ها را به دور خودش نزدیک نشانید و سه بار فرمود: بارخدا یا! این‌ها اهل بیت و عترت من هستند، از آن‌ها رجس و پلیدی را دور فرما و آن‌ها را پاک گردان! ام سلمه گفت: من گفتم که پس من؟ (تکلیف من چیست؟ اهل بیت شما نیستم) فرمود: بر خیر هستی اگر خدا بخواهد. (طوسی، ۱۴۱۴ق: ۲۳۶)

در این باب روایات زیادی وجود دارد که نشان می‌دهد مشمول آیه تطهیر تنها علی و فاطمه و حسن و حسین ﷺ هستند. از طرف دیگر پیامبر ﷺ عملاً و علناً مطابق روایت، در شش ماه یا کمتر و زیادتر، مصداق اهل البیت را مشخص کرده است و جایی برای تردید باقی نمی‌گذارد. چنان‌که خواهیم آورد روایات به همین مضمون در منابع اهل سنت نیز فراوان است.

آیه دوم: ﴿فقل تعالوا ندع ابناءنا و ابناءکم و نساءنا و نساءنا و انفسنا و انفسکم ثم نبتهل فنجعل لعنة الله علی الکاذبین﴾؛ به ایشان بگو بیایید ما فرزندان خود و شما فرزندان خود را، ما زنان خود و شما زنان خود را، ما نفس خود و شما نفس خود را بخوانیم و سپس مباحله کنیم و دوری از رحمت خدا را برای دروغگویان که یا ماییم یا شما، درخواست کنیم. (آل عمران: ۶۱)

این آیه در مورد مباحله پیامبر ﷺ با نصارای نجران نازل شده و در آن امر شده که هر دوطرف، پسران و زنان خودشان را بیاورند و بعد مباحله را شروع نمایند. این آیه مشخص می‌سازد که چه کسانی به پیامبر نزدیک هستند و چه افرادی داخل مفهوم اهل البیت هستند تا پیامبر ﷺ آن‌ها را با خود برای مباحله بیاورد؟ در روایات آمده است که پیامبر ﷺ علی و فاطمه و حسن و حسین را با خودش به مباحله آورد؛ شیخ طوسی در امالی این روایت را آورده است: هنگامی که این آیه نازل شد، پیامبر ﷺ علی، فاطمه، حسن و حسین را فراخواند و فرمود که بارخدا یا! این‌ها اهل بیت من هستند. (طوسی، ۱۴۱۴ق: ۳۰۷)

چنان‌که می‌بینیم در آیه شریفه مباحله، از اهل بیت تعبیر به «انفس» و «نساء» و «ابناء» کرده است، یعنی این چند تن را از میان همه مردان و زنان و فرزندان خصوص اهل بیت را جان رسول خدا ﷺ و زنی که منتسب به رسول خدا ﷺ است و فرزندان رسول خدا ﷺ خوانده است. (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۳: ۳۶۳) احدی ادعا نکرده که افرادی غیر از علی بن ابی طالب و فاطمه و حسن و حسین علیهم‌السلام در حدیث کساء، داخل کساء شده باشد، پس در داستان مباحله با نصارای نجران، تفسیر این کلام خدای تعالی «ابنائنا» حسن و حسین علیهم‌السلام است و «نسائنا» فاطمه علیها‌السلام و «انفسنا» علی بن ابیطالب علیه‌السلام است. (همان)

۲.۱. روایات

در منابع حدیثی امامیه، مصداق اهل البیت مشخص و واضح است و هم چنان روایات وارده در منابع اهل سنت نشانگر این است که اهل البیت بعد از پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم اصحاب کساء و نه تن از ذریه امام حسین علیه‌السلام هستند که در این باب به عنوان نمونه به دو روایت از مستندات شیعه اکتفا کرده‌ایم.

- أ) از امام حسین علیه‌السلام روایت شده است که از پدرش امیرالمؤمنین علیه‌السلام از معنی قول رسول خدا ﷺ «انی مخلف فیکم الثقلین کتاب الله و عترتی» سؤال شد، که عترت پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم چه کسانی هستند؟ امیرالمؤمنین علیه‌السلام فرمود: من، حسن، حسین و نه امام از فرزندان امام حسین که نهم آن مهدی و قائم است؛ عترت پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم از کتاب خدا جدا نمی‌شوند، کتاب خدا هم از آن‌ها جدا نمی‌گردد تا اینکه بر رسول خدا ﷺ در حوض کوثر وارد شوند. (صدوق، ۱۴۰۳ق: ۹۱)
- ب) از رسول خدا ﷺ روایت شده که فرمود: من برای شما دو چیز گرانبها می‌گذارم، که آن دو کتاب خدا و عترت و اهل بیت من هستند. جابر بن عبدالله انصاری ایستاد و گفت: یا رسول الله عترت و اهل بیت شما چه کسانی هستند؟ فرمود: علی و حسن و حسین و نه تن از امامان از فرزندان [امام] حسین علیه‌السلام هستند تا روز قیامت. (همان: ۹۱)

در این دو روایت، رسول خدا ﷺ علناً و عملاً مصداق اهل بیت را تعیین کرده و به همه فهمانده که اهل بیت زوجات آن حضرت نیست و مشمول آیه تطهیر، علی و فاطمه و حسن و حسین علیهم السلام هستند.

در تفاسیر اهل سنت نیز بدون کدام اختلافی (ظاهراً) به صراحت ذکر کرده‌اند که در روز مباحه، علی و فاطمه و حسن و حسین علیهم السلام، همراه پیامبر صلی الله علیه و آله بودند. به عنوان نمونه، فخر رازی از علمای برجسته شافعی (فخر رازی، ۱۴۳۱ق، ج ۸: ۷۱)، دکتر وهبه زحیلی (زحیلی، ۱۴۱۸ق، ج: ۲۴۹)، زمخشری (زمخشری، ج: ۱: ۹۴) و باقی مفسران متقدم و معاصر ذکر کرده‌اند هنگامی که رسول خدا ﷺ مباحه خارج شد، همراه پیامبر صلی الله علیه و آله، علی، فاطمه، حسن و حسین علیهم السلام بودند.

نتیجه اینکه با نگاهی به روایات وارده درباره اهل بیت، از زبان رسول خدا ﷺ و ائمه معصومین، برای ما جای تردید باقی نمی‌گذارد که اهل بیت پیامبر صلی الله علیه و آله منحصر به علی، فاطمه و حسن و حسین و نه امام دیگر از ذریه امام حسین علیه السلام می‌باشند.

۲. سلوک و رفتار اهل بیت

شکی نیست که در آیه تطهیر، رجس و پلیدی از اهل بیت زدوده شده و اهل بیت مطابق این آیه، از هر گونه خطا و اشتباه مصون هستند. اگر نظری به رفتار و سلوک کسانی که مصداق اهل بیت در نگاه امامیه تعیین شدند بیندازیم، پر واضح است که اصحاب کساء و نه تن از نسل امام حسین علیه السلام دچار اشتباه نشدند، در حالی که اگر ازواج پیامبر صلی الله علیه و آله مصداق اهل بیت باشند، آن زمان، تکلیف آیه تطهیر چه خواهد شد؟ عملاً بعضی از زنان حضرت رسول الله صلی الله علیه و آله دچار خطاهای بزرگی شدند. مثلاً حضرت عایشه با استفاده از نام پیامبر صلی الله علیه و آله در مقابل امام و حاکم بر حق زمان خویش برخاست و جنگ و مسلمان‌کشی به راه انداخت و نظر به روایات وارده از منابع سنی و شیعه، حضرت عایشه باغی یا همان مجرم سیاسی است؛ این رفتار حضرت عایشه نشانگر این است که او شامل اهل بیت نیست.

۳. مفهوم اهل بیت در نگاه اهل سنت و جماعت

در مصداق اهل بیت در میان اهل سنت به شدت اختلاف است و یک اجماع نظری وجود ندارد، ولی مصداق اهل بیت هم در روایات و هم از نگاه سلوک بعضی کسانی که

ادعا شده از جمله اهل بیت هستند، به خوبی روشن و مبرهن است، ولی به هر دلیلی که هست روایات و آیات تأویل و تفسیر فراوانی شده است که برای هر منصفی لازم است که دقت لازم را در تشخیص اهل بیت از زبان پیامبر ﷺ و هم دقت در متن آیه تطهیر داشته باشند.

۳. ۱. عمومیت اهل بیت (زوجات پیامبر همراه اصحاب کساء)

به نظر اکثر مفسرین و محدثین اهل سنت این نظریه پذیرفته شده که اهل بیت پیامبر ﷺ نه مختص زوجات پیامبر ﷺ است، نه مختص اصحاب کساء (علی و فاطمه و حسن و حسین علیهم السلام).

وهبه زحیلی، ذیل آیه «رحمت الله و برکاته علیکم اهل البیت» (هود: ۷۳) نوشته است، این آیه دلالت بر آن دارد که زوجات پیامبران از اهل بیت پیامبرند. حضرت عایشه از جمله اهل بیت است و آیه تطهیر در شأن ایشان نازل شده است. (زحیلی، ۱۴۱۸ق، ج ۲: ۱۱۳) ابن کثیر تقریباً شش روایت را از چند طریق در تفسیر خود نقل می‌کند که مفهوم تمام این احادیث این است که مشمول آیه تطهیر فقط علی، فاطمه، حسن و حسین علیهم السلام هستند. اهل البیت شامل زوجات پیامبر صلی الله علیه و آله نمی‌شود. ابن کثیر در اخیر به این نتیجه می‌رسد که بدون شک تدبر در آیه قرآن ما را به این نتیجه می‌رساند که ازواج پیامبر صلی الله علیه و آله مشمول آیه تطهیر هستند و ابن کثیر دلیلی غیر سیاق و سباق آیه ندارد. (ابن کثیر، ۱۴۲۰ق، ج ۳: ۵۸۶-۵۸۸)

آلوسی بغدادی درصدد این است که اهل بیت را تعمیم دهد؛ اول روایت معروف ام سلمه را در باب اصحاب کساء نقل می‌کند بعد از اینکه پیامبر صلی الله علیه و آله، علی، فاطمه، حسن و حسین را داخل کساء فرا خواند و فرمود: «اللهم هؤلاء اهل بیتی». ام سلمه گفت: آیا من از اهل بیت نیستم؟ پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: تو بر خیر هستی.

آلوسی نمی‌تواند این روایت را مردود بشمارد چون هیچ محدثی آن را رد نکرده است، ولی می‌خواهد اهل بیت را تعمیم دهد، لذا به هر وسیله‌ای متوسل می‌شود. مثلاً می‌گوید در بعض روایات است که ام سلمه تحت کساء بوده یا در جواب سؤال ام سلمه فرموده بلی تو از اهل بیت من هستی، در حالی که مستندی ارایه نمی‌دهد و در تفاسیر هم به آن استناد نشده است. آلوسی در اخیر نتیجه می‌گیرد برای اینکه بین روایات جمع کنیم

و هم چنان سیاق آیه را نیز نادیده نگیریم، باید اهل بیت را تعمیم ببخشیم. (الوسی، ۱۴۱۵ق، ج ۱۱: ۱۹۶)

ابن تیمیه نیز می‌پذیرد روایتی که درباره انحصار اهل بیت علیهم‌السلام در اهل کساء آمده، صحیح است و ثابت شده، ولی با آن هم نتیجه می‌گیرد که چون خطاب در آیات قبل و بعد آیه تطهیر متوجه زنان پیامبر صلوات‌الله‌علیهم‌وآلهم‌وسلم است و اما آیه تطهیر منفعتی نهفته است (تطهیر از رجس) که بقیه هم در آن شریک‌اند. (حرانی، ۱۴۰۶ق، ج ۷: ۷۰)

۳.۲. اهل بیت پیامبر صلوات‌الله‌علیهم‌وآلهم‌وسلم (اصحاب کساء)

در این میان، اندیشمندانی از اهل سنت، نظر به روایت و براهین، اهل بیت پیامبر صلوات‌الله‌علیهم‌وآلهم‌وسلم را منحصر به امام علی، فاطمه، حسن و حسین علیهم‌السلام کرده‌اند. در این باب روایات فراوانی هم از طرق مختلف روایت شده است که از باب نمونه چند روایت را نقل می‌کنیم.

ابو الحمراء روایت کرده است که من مدت هشت ماه در مدینه به یاد دارم که پیامبر صلوات‌الله‌علیهم‌وآلهم‌وسلم، در وقت نماز صبح نمی‌رفت مگر اینکه به درب خانه امام علی علیه‌السلام می‌آمد و دست خود را در دو طرف دروازه می‌گرفت و می‌فرمود: «الصلاه»، بعد آیه تطهیر را قرائت می‌کرد: «انما یرید الله لیذهب عنکم الرجس اهل البیت». (سیوطی، ۱۹۹۳م، ج ۶: ۶۰۶)

از ام سلمه روایت شده که آیه تطهیر در خانه من نازل شد. رسول خدا صلوات‌الله‌علیهم‌وآلهم‌وسلم پس از نزول آیه، علی و فاطمه و حسن و حسین را طلب کرد، بعد فرمود: خدایا این‌ها اهل بیت من هستند. ام سلمه گفت: من گفتم که آیا من از اهل بیت شما نیستم؟ فرمود: تو بر خیر هستی و این‌ها اهل بیت من هستند. (حاکم نیشابوری، ۱۴۱۱ق، ج ۲: ۴۵۱)

ابن مردویه و ابن عباس روایت کرده‌اند که ما حاضر بودیم و پیامبر صلوات‌الله‌علیهم‌وآلهم‌وسلم به مدت نه ماه، در وقت نماز - در پنج وقت - به دروازه امام علی علیه‌السلام می‌آمد و می‌فرمود: «السلام علیکم ورحمة الله وبرکاته علیکم اهل البیت، انما یرید الله عنکم الرجس اهل البیت و یطهرکم تطهیراً؛ الصلاة رحمکم الله». (سیوطی، همان)

طبری در تفسیر خود ظاهراً طرفدار این نظریه است و در این باب روایات زیادی را نقل می‌کند که اهل بیت پیامبر صلوات‌الله‌علیهم‌وآلهم‌وسلم شامل ازواج پیامبر نمی‌باشد. چون عملاً پیامبر ام‌سلمه را جواب داده که از اهل بیت نیست. این نشان می‌دهد که طبری اهل بیت را منحصر در اصحاب کساء دانسته است. او در باب عمومیت اهل بیت پیامبر صلوات‌الله‌علیهم‌وآلهم‌وسلم هیچ دلیلی را ذکر نکرده است و تنها نظر عکرمه را آورده که معتقد بوده اهل بیت، همان

زوجات پیامبر هستند، ولی به نقل طبری، عکرمه دلیلی بر این مطلب ندارد. (طبری، ۱۴۲۰ق، ج ۲۰: ۲۶۷)

ثعلبی از طحاوی نقل می‌کند که طحاوی نظر به آیه تطهیر، اهل بیت را شامل پیامبر، علی، فاطمه، حسن و حسین علیهم‌السلام می‌داند. طحاوی بعد از ذکر روایاتی که نقل شده پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم به مدت شش ماه به دروازه علی و فاطمه آیه تطهیر را می‌خواند، به این نتیجه می‌رسد که غیر این‌ها کسی مشمول اهل بیت نیست. (ثعلبی، ۱۴۲۳ق، ج ۸: ۳۷) ثعلبی از علامه محمد جسوس و کلیبی نقل می‌کند که هر دو معتقدند نظر به آیه تطهیر، اهل بیت منحصر در اصحاب کساء است. (همان)

۳.۳. اهل بیت (زوجات پیامبر)

این نظریه ظاهراً طرف‌داری ندارد. عده بسیار اندکی قائل به این نظریه‌اند. از زجاج نقل شده است که بر این عقیده بوده که اهل بیت ازواج پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم هستند و آیه تطهیر نیز در شأن این‌ها نازل شده است. (قرطبی، ۱۴۲۱ق، ج ۱۴: ۱۸۱) همچنین عکرمه که ظاهراً از اصحاب پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم است، از طرفداران این نظریه بوده. چنان که نقل شده است عکرمه در بازار ندا می‌کرد و می‌گفت: آیهی تطهیر در شأن زنان حضرت رسول صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و نیز نقل می‌کند که عکرمه می‌گفت: هر کس بخواهد با او مباحله می‌کنم که این آیه دربارهٔ زنان آن حضرت صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم است. (قرشی، ۱۴۱۲ق، ج ۱: ۱۷۰)

۴. نقد و بررسی

آنانی که می‌گویند مصداق اهل البیت، فقط زوجات پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم هستند، دلایلی نیز تراشیده‌اند، از جمله اینکه آیات قبل و بعد آن مربوط به زوجات پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم است، پس نمی‌توان گفت این جمله از آیه استثناست و شامل زوجات آن حضرت صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم نیست. در این مبحث ببینیم آیا سیاق آیه می‌تواند دلیل بر ادعای آن‌ها باشد یا خیر و اینکه چگونه آیه تطهیر، شامل زوجات پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم نمی‌باشد.

آنچه درباره تعمیم اهل بیت به زوجات پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم آورده شد، بیشتر مفسرین به این نظریه بودند که نظر به «سیاق» و «سباق» آیه، اصحاب کساء به همراه زوجات پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم، اهل بیت پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم محسوب می‌شوند.

سیاق و سباق وقتی مدار اعتبار است و حجت گفته می‌شود که دلیلی نباشد که امری را از سیاق و سباق آیه خارج کند، اگر دلیلی بر خروج آن داشته باشیم دیگر سیاق مفهوم خودش را از دست می‌دهد. در ما نحن فیه، درست است که قبل و بعد آیه برای زنان پیامبر است، ولی دلیل محکمی بر خروج زنان پیامبر از جمع اصحاب کساء داریم؛ قدر متیقن این است که اهل بیت همان کسانی بودند که تحت کساء بودند و ام سلمه به نسبت اینکه در آن جمع نبوده و گفته من هم باید باشم اما پیامبر ﷺ نپذیرفته است. هم چنان نظر به اختلاف روایات، پیامبر ﷺ هشت ماه یا شش ماه وقت نماز به درب منزل امام علی علیه السلام می‌رفته و آیه تطهیر را قرائت می‌کرده و این نشان‌دهنده این است که عملاً پیامبر ﷺ اهل بیت را به مردم نشان داده است.

به صراحت آیه تطهیر، مراد از «طهر» تطهیر از معصیت است. برفرض شمول زوجات پیامبر ﷺ در اهل بیت، باز هم زنان پیامبر ﷺ مشمول اهل بیت نیستند. چنان که گفتیم سیره عملی حضرت عایشه و راه انداختن جنگ جمل بین مسلمانان، نشان داد که مرتکب اشتباه و خطایی بزرگی شده است که از آیه تطهیر بسی دور است.

اینکه اهل بیت مختص زوجات پیامبر ﷺ باشد، هیچ مفسری قائل به این امر نه شده و در صورت صحت این ادعا، تبدیل ضمیر مونث به مذکر در آیه تطهیر معنی نداشت و بیهوده بود. از طرف دیگر عکرمه از خوارج و از دشمنان علی علیه السلام و اهل بیت علیهم السلام است و این سخن از فرومایه‌ای مثل عکرمه بعید نیست. (قرشی، همان، ج ۱: ۱۳۸)

بیشتر از هفتاد حدیث از طرق شیعه و اهل سنت نقل شده که این آیه درباره پنج تن آل عبا علیهم السلام است. (همان)

در اینکه مخاطب در اول، زوجات پیامبر ﷺ است و بعد ضمیر از «مونث» تبدیل به «مذکر» می‌گردد شهید استاد مطهری چنین نگاشته است:

در آیه تطهیر، مخاطب اهل‌البیت است و در آنجا نساء النبی. در این جا ضمیر، مذکر است و در آنجا مؤنث. ولی همین آیه‌ای که مفاد آن این همه با ما قبل و ما بعدش مختلف است، در وسط آن آیات گنجانده شده، مثل کسی که در بین صحبتش مطلب دیگری را می‌گوید و بعد رشته سخنش را ادامه می‌دهد. این است که در روایات ما ائمه علیهم السلام خیلی تأکید دارند که آیات قرآن ممکن است ابتدایش در یک مطلب باشد، وسطش در مطلب دیگر و آخرش در یک مطلب سوم. اینکه در مسئله تفسیر قرآن این قدر اهمیت قائل شده‌اند برای

همین است. نه تنها روایات و ائمه علیهم‌السلام ما گفته‌اند که انما یریدالله لیذهب... با ما قبل و ما بعدش فرق دارد و مخاطب و مضمونش غیر از آن‌ها است و مربوط به همان‌هایی است که آن داستان در ارتباط با آن‌ها است، بلکه اهل تسنن نیز همه، این مطلب را روایت کرده‌اند. یا آیه «الیوم اکملت...» در این آیه هم می‌بینیم عین همین مطلب هست و بلکه در مورد این آیه عجیب‌تر است. قبل از این آیه همه‌اش صحبت از یک مسائل خیلی فرعی و عادی است؛ «أحلت لكم بهیمة الانعام...؛ گوشت چارپایان بر شما حرام است و تذکیه بکنید و اگر مردار باشد حرام است و آن‌هایی را که خفه می‌کنید حرام است و آن‌هایی که با شاخ زدن به یکدیگر کشته می‌شوند گوشتشان حرام است و... یک دفعه می‌گوید: ﴿الیوم یئس الذین کفروا من دینکم فلاتخشوهم و اخشون الیوم اکملت لكم دینکم و اتممت علیکم نعمتی...﴾، بعد دوباره می‌رود دنبال همان مسائلی که قبلاً می‌گفت. اساساً این جمله‌ها به ماقبل و مابعدش نمی‌خورد یعنی نشان می‌دهد که این، مطلبی است که در وسط و شکم مطلب دیگری گنجانده شده و از آن رد شده‌اند. آیه‌ای هم که امروز می‌خواهیم بگوییم عین همین سرنوشت را دارد، یعنی آیه‌ای است در وسط آیات دیگر که اگر آن را برداریم، رابطه آن‌ها هیچ با همدیگر قطع نمی‌شود کما اینکه اگر «الیوم اکملت» را از وسط آن آیات برداریم، رابطه ما قبل و ما بعدش هیچ قطع نمی‌شود. آیه‌ای است در آیات دیگر به طوری که نمی‌شود گفت دنباله ما قبل یا مقدمه ما بعد است، بلکه مطلب دیگری است. در اینجا نیز قرائن خود آیه و نقل‌های شیعه و سنی همه از همین مطلب حکایت می‌کنند. (مطهری، ۱۳۶۷، ج ۴: ۷۷۷)

کلمه اهل البیت در عرف قرآن نظر به روایات وارده و مستنبط از خود آیه، اسم خاص است که هر جا ذکر شود، منظور از آن، این پنج تن هستند، یعنی رسول خدا، علی و فاطمه و حسنین علیهم‌السلام و بر هیچ کس دیگر اطلاق نمی‌شود، هر چند که از خویشاوندان و اقربای آن جناب باشد؛ البته این معنا، معنایی است که قرآن کریم لفظ مذکور را بدان اختصاص داده و گر نه به حسب عرف عام، کلمه مزبور بر خویشاوندان نیز اطلاق می‌شود. (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۶: ۴۶۶)

نتیجه‌گیری

۱. شناخت اهل بیت سبب نجات از گمراهی و ضلالت است.

۲. نظر به اینکه رسول خدا ﷺ عملاً حضرت ام سلمه را از داخل شدن زیر کساء مانع شده، نشانگر این است که ازواج ایشان مصداق اهل البیت نیستند.
۳. رسول خدا ﷺ علناً و عملاً اهل بیتش را برای صحابه شناسانده و به روایاتی که رسیده، آن حضرت ﷺ در اوقات نماز به مدت شش ماه یا هشت ماه به درب خانه علی و فاطمه علیهما السلام می آمده و آن‌ها را به نماز فرا می خوانده و بعد آیه تطهیر را قرائت می کرده است.
۴. اهل بیت در نگاه شیعه نظر به روایات وارده در این باب و اعتراف امامان معصوم علیهم السلام، منحصر به اصحاب کساء نیستند، بلکه شامل دوازده امام به شمول خود پیامبر به یک اعتبار، است.
۵. در تعیین مصداق اهل بیت، در نگاه اهل سنت و جماعت اجماع نظری وجود ندارد، ولی اکثریت شان نظر به روایات وارده اهل بیت را شامل علی، فاطمه، حسن و حسین علیهم السلام و هم چنین شامل زوجات پیامبر می دانند.
۶. اینکه سیاق و سباق آیه در مورد ازواج پیامبر صلی الله علیه و آله است، دلیلی بر شمول ازواجش در آن نمی باشد، چون در بعض جاهای قرآن نیز چنین چیزی آمده است؛ سیاق آیه وقتی مدار اعتبار است که دلیلی بر خروج آن نداشته باشیم. در اینجا ده‌ها روایت از طرق مختلف رسیده که آیه تطهیر را از سیاق آن خارج می کند.
۷. مراد از «طهر» در آیه تطهیر، پاک شدن از معصیت و گناه و خطاست، امامان علیهم السلام نشان دادند که از خطا و گناه در امان اند و خطاهای حضرت عایشه نشان داد که زوجات پیامبر صلی الله علیه و آله مشمول اهل بیت نیستند.
- دلیلی محکم بر این مطلب، آیه مباحله است که در روز مباحله پیامبر صلی الله علیه و آله در آیه‌ای که نازل شد لفظ «نساء» «ابناء» «انفس» به کار رفته بود و پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله از بین زنهایش هیچ کسی را انتخاب نکرد و تنها به علی، فاطمه، حسن و حسین علیهم السلام اکتفا نمود و این مطلب را همه مفسرین بالاتفاق - شیعه و سنی - ذکر کرده‌اند.

منابع و مأخذ:

- ابن تیمیه حرانی (۱۴۰۶ق)، *منهاج السنه النبویه*، ریاض: جامعه الامام محمد بن سعود.
- ابن کثیر، اسماعیل بن عمر (۱۴۲۰ق)، *تفسیر القرآن العظیم*، بیروت: دارطیبه.
- ابن منظور، ابوالفضل، جمال‌الدین محمد (۱۴۱۴ق)، *لسان العرب*، بیروت: دار صادر.
- آلوسی، محمود بن عبدالله (۱۴۱۵ق)، *روح المعانی*، دمشق: دارالفکر المعاصر.
- ثعلبی، احمد بن محمد (۱۴۲۳ق)، *الکشف و البیان*، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- زحیلی، وهبه (۱۴۱۸ق)، *التفسیر المنیر فی العقیده و الشریعه و المنهج*، دمشق: دار الفکر المعاصر.
- سیوطی، عبدالرحمن بن ابی بکر (۱۹۹۳م)، *الدر المنثور*، بیروت: دار الفکر.
- شیرازی، سید محمد حسینی (۱۴۲۸ق)، *من فقه الزهراء علیها السلام*، قم: رشید.
- صدوق، محمد بن علی بن بابویه (۱۴۰۳ق)، *معانی الاخبار*، قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- صفی پوری، عبدالرحیم (۱۳۸۸)، *منتهی الارب*، ج ۱، تهران: دانشگاه تهران.
- طباطبایی، سید محمد حسین (۱۳۷۴)، *ترجمه تفسیر المیزان*، مترجم: سید محمد باقر موسوی همدانی، ایران، قم: انتشارات اسلامی.
- طبری، محمد بن جریر (۱۴۲۰ق)، *جامع البیان فی تاویل القرآن*، بیروت: الرساله.
- طوسی، محمد بن حسن (۱۴۱۴ق)، *الامالی*، قم: دار الثقافه.
- فخر رازی، محمد بن عمر (۱۴۳۱ق)، *تفسیر الکبیر*، بیروت: دارالکتب العلمیه.
- فیومی، احمد بن محمد مقرئ (بی تا)، *المصباح المنیر*، قم: منشورات دار الرضی.
- قرشی، سید علی اکبر (۱۴۱۲ق)، *قاموس قرآن*، تهران: دار الکتب الإسلامیه.
- قرطبی، محمد ابن احمد (۱۴۲۳ق)، *الجامع لاحکام القرآن*، ریاض: دار عالم الکتب.

- متقی ہندی، علی بن حسام الدین (۱۴۰۱ق)، *کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال*، بیروت: مؤسسة الرساله.
- مجلسی، محمد باقر (۱۴۱۰ق)، *بحار الأنوار*، ج ۱، بیروت: مؤسسة الطبع و النشر.
- مسلم، ابوالحسین بن الحجاج نیشابوری (بی تا)، *صحیح المسلم*، بیروت: داراحیاء التراث العربی.
- مطهری، مرتضی (۱۳۶۷)، *مجموعه آثار استاد شهید مطهری*، قم: صدرا.
- مغربی، ابوحنیفہ، نعمان بن محمد تمیمی (۱۳۸۵ق)، *دعائم الإسلام*، قم: مؤسسہ آل البيت علیہ السلام.
- نیشابوری، محمد بن عبدالله (حاکم نیشابوری) (۱۴۱۱ق)، *المستدرک علی الصحیحین*، بیروت: دارالکتب العلمیہ.
- واسطی زبیدی، محب الدین (۱۴۱۴ق)، *تاج العروس*، بیروت: دار الفکر.